

ZASTUPLJENOST ŽENA U POLITICI

Istraživanje

Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Makedonija i BiH

Izdavač: Udruženje INFOHOUSE

Autorica istraživanja: Anesa Omanović

Istraživač: Armin Makaš

Urednica: Dženana Alađuz

Sarajevo, 2015

Istraživanje je urađeno u okviru projekta Udruženja INFOHOUSE pod nazivom „Rodna ravnopravnost nije ženska stvar! To je obaveza svih nas! Koji je finansijski podržala Fondacija Heinrich Boell.

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BOSNA I HERCEGOVINA

The logo for Heinrich Böll Stiftung, consisting of three vertical bars of increasing height (light green, medium green, dark green) followed by the text 'HEINRICH BÖLL STIFTUNG' in bold black uppercase letters, and 'BOSNA I HERCEGOVINA' in bold green uppercase letters below it.

Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu ne predstavljaju izričito stavove i mišljenja Fondacije Heinrich Boell.

SADRŽAJ

Povod za istraživanje	4
Pregled situacije u regionu	5
1. Republika Hrvatska	6
1.1. Parlamentarni izbori	6
1.1.1. Žene u demokratskom Saboru 1990-2011	6
1.1.2. Parlamentarni izbori 2011.	8
1.2. Lokalni izbori.....	9
1.2.1. Komparativna analiza zastupljenosti žena na lokalnim izborima 2001-2013	9
1.2.2. Sažetak – lokalni izbori 2013	10
1.3. Predsjednički izbori u Republici Hrvatskoj	11
1.4. Izbori za Evropski parlament	11
2. Republika Srbija	12
2.1. Parlamentarni izbori	12
2.1.1. Parlamentarni izbori 2012 – rezultati.....	13
2.2. Lokalni izbori 2012.....	15
2.3. Predsjednički izbori	16
3. Republika Crna Gora	17
3.1. Parlamentarni izbori	17
3.2. Lokalni izbori.....	19
3.3. Programi političkih stranaka u Crnoj Gori	20
3.4. Predsjednički izbori	20
4. Republika Makedonija	21
4.1. Parlamentarni izbori	21
4.2. Lokalni izbori.....	21
4.3. Predsjednički izbori	22
5. Bosna i Hercegovina	22
5.1. Zastupljenost žena u političkom životu od 1990.....	22
5.2. Zastupljenost žena u političkom životu danas	23
5.2.1. Predsjedništvo BiH.....	24
5.2.2. Žene u programskim dokumentima parlamentarnih stranaka	25
Zaključak	27

Povod za istraživanje

Želja i mogućnost žena da se više uključe u politički život zemlje zavisi od velikog broja faktora, prvenstveno od obrazovnog, profesionalnog i socijalnog statusa, razvijenosti demokratskih institucija, uticaja ženskih organizacija i procjene mogućnosti u ostvarivanju podrške u izbornoj kampanji. Na odluku žena da se kandiduju i njihovo okruženje da prihvati kandidaturu žene, veliki uticaj imaju tradicionalna shvatanja, predrasuda prema ženi, što utiče na samopouzdanje žene i želju za učešćem u političkom životu.

Ravnopravno sudjelovanje građana/ki, uživanje istog statusa i jednakih prava za realizaciju potencijala koje imaju i žene i muškarci, kako bi doprinijeli političkom, socijalnom i kulturnom razvoju društva jedna su od osnovnih predispozicija uspješnog, savremenog demokratskog društva. Na Općim Izborima u BiH 2014., uopšteno govoreći, političke stranke su ispunile zakonske okvire; na kandidacijskim listama ali ne i u mandatima, što je trend koji se nastavlja. Međutim, zastupljenost na izbornim listama nije nikakva garancija ravnopravne participacije žena kako u politici tako i u procesu predizborne kampanje koja pruža osnovni temelj za izbor kandidata/kinja u mandate.

Na primjer, više od 300 kandidatkinja je bilo na listi za Predstavnički dom Parlamentarne Skupštine BiH. **Izabrano je svega 10**, od čega 6 direktno, a 4 putem kompenzacijskih mandata. U Vijeću ministara BiH i dalje **nemamo nijednu ministricu**, a pozicije u Predsjedništvu BiH suvereno drže tri muška pripadnika tri konstitutivna naroda. **Žena nije na čelu niti jedne stranke** (prema podacima iz januara registrirane su čak 183 političke stranke u BiH). Žene su i dalje manje zastupljeni spol u zakonodavnoj vlasti na svim nivoima i u prosjeku zastupljenost je mnogo ispod Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH utvrđenih 40%.

Analiza programa sedam vodećih stranaka pokazala da je za žene rezervirano samo jedno mjesto u temeljnim aktima svih analiziranih partija – ono figurativno. Priča o ženama iz ugla stranaka očito je priča o odsutnosti. A ako je i primijećena, onda je svedena na reproduktivnu ulogu. Biti majka njena je najviša društvena uloga kojoj treba težiti. I to je to. **Ženski dio populacije nije prepoznat kao pokretač/čica promjena; kao nositeljice uspjeha, ekonomskog rasta, već kao socijalno ugrožena populacija.**

Analiza načina izvještavanja štampanih medija o kandidatkinjama na Općim Izborima 2014. godine je pokazala da je rodna diskriminacija žena u političkom i stranačkom životu prenijeta i u medije. Kao što žene nisu bile nositeljice stranačkih lista na izborima, tako nisu bile ni glavne ličnosti u partijskim kampanjama. **Mediji su pokazali apsolutnu nezainteresovanost za političke ideje kandidatkinja**, što je uticalo na informiranost građana/ki o njihovim kampanjama, te tako uzročno-posljedično i na glasače.

Ignorišući žene društvo gubi jer ne koristi kapacitete, znanja i druge resurse doslovno polovine stanovništva. Također, takav stav doprinosi urušavanju demokratskog poretka. Gore izneseni nalazi iz analize programskih dokumenata parlamentarnih stranaka u BiH i medijske analize, provedenih u okviru projekta Udruženja INFOHOUSE pod nazivom *'Rodna ravnopravnost nije ženska stvar! To je*

obaveza svih nas!, bili su povod za dodatno istraživanje s ciljem sticanja jasnije slike o političkoj participaciji žena u regionu i komparacije sa situacijom u Bosni i Hercegovini.

Pregled situacije u regionu

Pošto su se u postkomunističkim zemljama paralelno odvijali procesi tranzicije i globalizacije, razvoj političke participacije u tim zemljama je imao specifičan tok. Na smanjenje učešća žena u javnom životu, uticalo je pogoršanje položaja žena na tržištu rada, povećanje nezaposlenosti, smanjen pristup izvorima finansiranja, resursima, i novom znanju, smanjenje socijalne uloge države, rast siromaštva i povećanje diskriminacije. Žene su prepoznate kao gubitnice u tranziciji, imajući u vidu feminizaciju siromaštva, deprofesionalizaciju, porast nasilja i opšte nesigurnosti. Redukcija budžeta i smanjenje socijalne uloge države vratili su žene u krug privatnosti i porodičnog okruženja, udaljivši ih iz politike i javnog života. Žene napuštaju oficijelnu maskuliniziranu političku scenu i češće participiraju u nevladinim organizacijama i civilnom sektoru.

Isključivo kao dio socijalističkog nasljeđa, osamdesetih godina prošlog vijeka, oko 27% žena ulazi u parlamente istočnoevropskih zemalja, što je bilo znatno više od broja u nacionalnim parlamentima EU (12,5%). Nakon promjena 1989. udio žena drastično pada (8,4%) i taj period je opisan u feminističkoj literaturi kao „demokratija muškaraca“. Tokom devedesetih godina reprezentacija žena se u parlamentima i vladama održavala na izuzetno niskom nivou, posebno u bivšim sovjetskim republikama, zemljama kavkaskog regiona i istočne Evrope (Women in Transition, 1999).

Nakon 2000. godine procenat žena u predstavničkim tijelima novih demokratija raste na 17%, što je i dalje bilo manje od evropskog prosjeka (22%).

1. Republika Hrvatska

Žene su i dalje podzastupljeni spol u sferi politike bilo da se radi o uključivanju na kandidacijske liste, javnom predstavljanju stranačkih programa ili konačnim izbornim rezultatima.

Žene u Hrvatskoj dobile su aktivno i pasivno pravo glasa 1945. godine, kao i druge žene na području bivše Jugoslavije. Na parlamentarnim izborima za Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske, u novembru 1946. godine, u Parlament je prvi put u historiji, uz 170 zastupnika, izabrano i 6 zastupnica.

Kada je riječ o zakonodavnim i institucionalnim okvirima za poboljšanje položaja žena, Hrvatska je u proteklom razdoblju napravila vidne pomake. Ustavom RH ravnopravnost spolova definisana je kao jedna od najvećih vrijednosti ustavnog poretka, a država je propisala i brojne međunarodne dokumente, poput Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena.

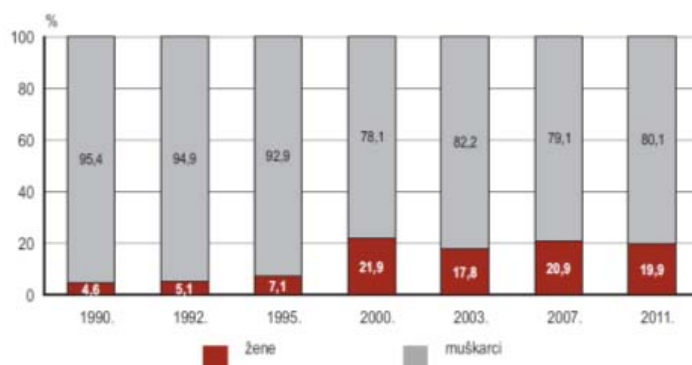
Hrvatska ima razmjerni izborni sistem, što znači da političke stranke predlažu zatvorene izborne liste u 11 izbornih jedinica, a građani/ke su u mogućnosti glasovati samo za liste, ne i za kandidate odnosno kandidatkinje. Takav izborni sistem odgovornost za ravnomjernu zastupljenost žena prebacuje na same stranke kao ovlaštene predlagateljke izbornih lista. Zakon o ravnopravnosti spolova zahtijeva da stranke vode računa o uravnoteženoj zastupljenosti žena i muškaraca na izbornim listama, ali ne postoje sankcije za nepoštovanje te odredbe i stranke su je ignorirale uz najčešće opravdanje da nema dovoljno uključenih žena u rad političkih stranaka te da ih zato nisu mogli kandidirati.

Izbori u Republici Hrvatskoj se u određenim periodima odvijaju na dvije razine - državnoj i lokalnoj razini. Na državnoj razini se, u pravilu, svakih četiri godine održavaju izbori za zastupnike u hrvatski sabor (osim u slučaju prijevremenih izbora), te svakih pet godina izbori za predsjednika Republike Hrvatske. Na lokalnoj razini, u pravilu se svakih četiri godine provode izbori članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, odnosno za članove općinskog vijeća, gradske i županijske skupštine.

1.1. Parlamentarni izbori

1.1.1. Žene u demokratskom Saboru 1990-2011

Na prvim višestranačkim izborima 1990. godine u Sabor je izabrano svega 4,6 % žena, znatno manje nego u vrijeme komunističkog režima, dok je Hrvatska bila u okviru bivše Jugoslavije (u razdoblju 1974. – 1990. udio žena u parlamentu varirao je od 18 – 20 %). Na parlamentarnim izborima 1992. godine njihovo se sudjelovanje povećalo na 5,1 %, a 1995. godine na 7,1 %. Početkom 2000. godine žene su zauzele 21,9 zastupničkih mandata, a 2003. taj je postotak pao na 17,8 (nakon odlaska nekih zastupnika na izvršne funkcije popeo se na 22 %).

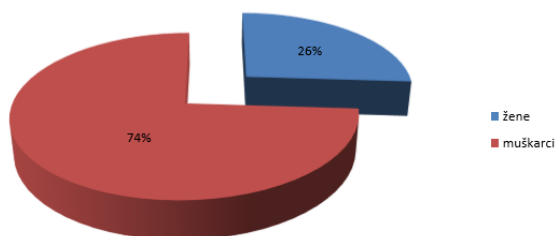

Grafikon 1: Zastupnici hrvatskog sabora (prema izbornim listama)

Izvor: Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske

Na parlamentarnim izborima u novembru 2007. izabrane su 32 zastupnice (20,9 %) od ukupno 153 zastupnička mjesta, a u decembru 2011., u Hrvatskome saboru sjedilo je 39 žena ili 25,5 %. Veći udio žena na kraju mandata posljedica je toga što su neki njihovi kolege otišli na funkcije nespojive sa zastupničkom i zamrznuli mandate. Slična je situacija i u aktualnom 7. sazivu Hrvatskoga sabora. Na izborima početkom decembra 2011. izabrano je svega trideset zastupnica (19,9 %) a prema podacima iz 2013. u Saboru ih je 39 ili 26 %.

Zastupnici 7. saziva Hrvatskoga sabora

Izvor: www.sabor.hr, 05.02.2013.

Od parlamentarnih stranaka najviše zastupnica ima SDP (22 od ukupno 59 zastupničkih mjesta), potom HDZ (9 od 44), itd. U aktualnom 7. sazivu žene su predsjednice 7 od ukupno 33 saborska radna tijela, a isto ih je toliko i na potpredsjedničkim mjestima. U 6. sazivu Sabora zastupnice su vodile 10 od ukupno 34 radna tijela, a 7 ih je obnašalo dužnost potpredsjednice. Među potpredsjednicima Sabora (5) samo je jedna žena, kao i u prošlom sazivu Sabora.

Hrvatska je s 26 % zastupnica u Saboru u prosjeku članica EU-a (manje ih je u mađarskom, britanskom, talijanskom parlamentu i dr.), ali to još uvijek nije dovoljno da se uspostavi uravnotežena zastupljenost obaju spolova u političkom odlučivanju.

1.1.2. Parlamentarni izbori 2011.

Izbori za Hrvatski sabor su raspisani 31.10.2011., biralo se 151 zastupnika/ca: u 10 izbornih jedinica po 14, u 11. izbornoj (dijaspora)¹, a u 12. izbornoj ukupno 8 zastupnika/ca nacionalnih manjina. Od 116 registriranih stranaka u RH, na izborima je sudjelovalo 47 stranaka. Državno izborno povjerenstvo je 18.11.2011. objavilo cjelovitu i detaljnu rodnu statistiku kandidiranih na kandidacijskim listama za predstavnike/ce u Hrvatskom saboru. **Od ukupno 4.359 kandidiranih 65,04% su bili muškarci, a 34,96 % žene.** Muškarci su činili većinu kandidiranih u svim izbornim jedinicama. Od ukupno 313 nositelja/ica listi na 82,40% listi, nositelji su bili muškarci. U XII. izbornoj jedinici, kandidirano je čak 89,29% muškaraca (50), i 10,71% žena (6). Za usporedbu, na prošlim parlamentarnim izborima 2007. na listama u XII. izbornoj jedinici kandidirano je 12,5% žena što znači da je došlo do pada od 1,79%. Jedna od stranaka² odlučila je u jednoj izbornoj jedinici sastaviti isključivo žensku listu od 14 kandidatkinja, što su i same kandidatkinje s te liste isticale kao važan iskorak u ravnopravnosti spolova u području politike, ali zapravo je predstavljalo jednako kršenje zakonske odredbe o 40% podzastupljenog spola kao što je to bio slučaj i s listama na kojima su bili isključivo muškarci. Staviti na jednu listu sve žene, a na druge liste samo muškarce nije u skladu sa zakonskim odredbama o spolno uravnoteženim kandidacijskim listama.

Rezultati izbora

Dana 13.12.2011. Državno izborno povjerenstvo utvrdilo je i objavilo konačne službene rezultate izbora za zastupnike/ce u Hrvatski sabor. Rodna analiza rezultata pokazala je da je u Hrvatski sabor izabran 121 muškarac (80%) i 30 žena (20%).

Statistika izabranih zastupnika po dobi i spolu

	Broj	%	Prosjek starosti (god)
Izabranih zastupnika:	121	80,13%	50,0
Izabranih zastupnica:	30	19,87%	47,1
UKUPNO:	151	100,00%	49,4

Izvor: Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske

U usporedbi s rezultatima prethodnih izbora za Hrvatski sabor održanih 25.11.2007., na ovim izborima došlo je **do pada od 1%** postotka izabranih kandidatkinja.³

¹ Postotak je veći za 5% budući da je na prošlim parlamentarnim izborima bilo kandidirano ukupno 29,93% žena.

² Hrvatska stranka prava

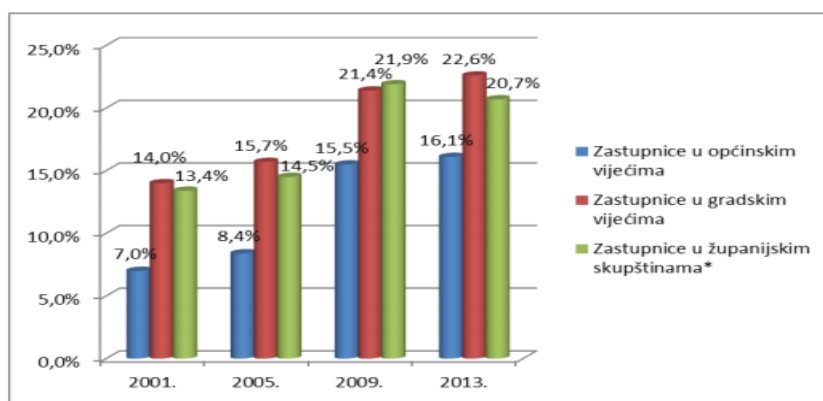
³ 2007. izabrana je 21% kandidatkinja, a nakon što su pojedini zastupnici i zastupnice stekli zakonske uvjete za početak mirovanja zastupničkog mandata, političke stranke su sa kandidacijske liste odredile zamjenike/ce zastupnika/ca pa su se od ukupno 153 zastupnika/ca u Hrvatskom saboru našle 33 zastupnice (22 %) i 120 zastupnika (78 %).

1.2. Lokalni izbori

1.2.1. Komparativna analiza zastupljenosti žena na lokalnim izborima 2001-2013

Grafikon dolje pokazuje da je na četiri lokalna izbora u razdoblju od 2001.-2013. došlo do pozitivnih pomaka u zastupljenosti žena u predstavničkim tijelima jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave. Međutim, uzimajući u obzir dužinu vremenskog perioda od 12 godina i činjenicu da su u tom periodu donesene tri nacionalne politike za ravnopravnost spolova, današnje stanje sa zastupljenošću žena od 16,1% u općinskim vijećima, 22,6% u gradskim vijećima i 20,7% u županijskim skupštinama, ne može se smatrati zadovoljavajućim ispunjenjem zakonski propisanog načela ravnopravnosti spolova. Posebno valja istaknuti vrlo uočljivu stagnaciju i neznatne pomake u odnosu na prethodne lokalne izbore 2009. godine. U odnosu na 2009., **udio žena u općinskim vijećima povećao se za 0,6%, u gradskim vijećima za 1,2%, dok je u županijskim skupštinama zastupljenost žena čak pala za 1,2%.**

* Uključujući i Gradsku skupštinu Grada Zagreba

Grafikon 2: Zastupnice u lokalnoj vlasti

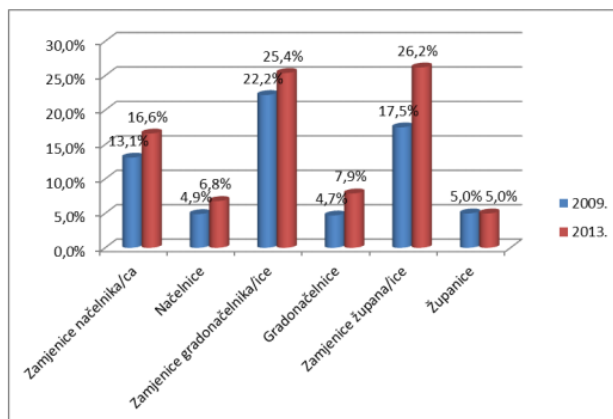
Izvor: <http://www.prs.hr/>

Zbog nedostatka sistematizirano obuhvaćenih podataka, spolna zastupljenost u izvršnim tijelima jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave za lokalne izbore provedene 2001. i 2005., prikazana je samo usporedba podataka s lokalnih izbora 2009. i 2013.

Iz narednog grafikona vidljivo je da su u gotovo svim tijelima izvršne vlasti na lokalnim izborima 2013. zabilježeni blagi, ali kvantitativno nezadovoljavajući pozitivni pomaci u odnosu na 2009. , dok se u pogledu pozicije župana/ice čak dogodio lagani pad:

- zamjenice načelnika/ca: povećanje za 3,5% (13,1%→16,6%);
- načelnice: povećanje za 1,9% (4,9%→6,8%);
- zamjenice gradonačelnika/ca: povećanje za 3,2% (22,2%→25,4%);
- gradonačelnice: povećanje za 3,2% (4,7%→7,9%);
- zamjenice župana/ice: povećanje za 8,7% (17,5%→26,2%);

- županice: isto stanje (5,0%→5,0%, tj. jedna županica).

Grafikon 3: Komparativna analiza izbora 2009. i 2013. godine

Izvor: <http://www.prs.hr/>

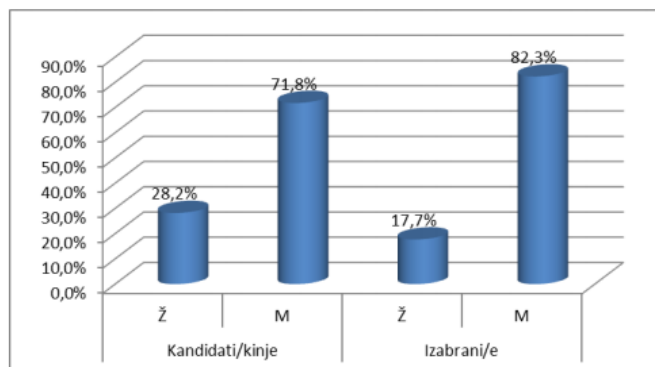
1.2.2. Sažetak – lokalni izbori 2013

Hrvatski lokalni izbori 2013. su izbori za općinska/gradska vijeća, županijske skupštine i Gradsku skupštinu Grada Zagreba, te izbori općinskih načelnika, gradonačelnika, župana i gradonačelnika Grada Zagreba u Republici Hrvatskoj održani 19. maja 2013. godine. U mjestima gdje je to bilo potrebno, drugi je krug održan 2. juna 2013. godine.

Zastupljenost žena u predstavničkim i izvršnim tijelima jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave nakon lokalnih izbora 2013. godine:

Predstavnička tijela		Izvršna tijela	
Općinska vijeća	16,1%	Zamjenice načelnika/ce općine	16,6%
Gradska vijeća	22,6%	Načelnice općina	6,8%
Županijske skupštine	20,7%	Zamjenice gradonačelnika/ce	25,4%
		Gradonačelnice	7,9%
		Zamjenice župana/ce	26,2%
		Županice	5,0%

Kada se uzmu u obzir sve razine vlasti lokalne i područne (regionalne) samouprave, dolazimo do podataka da je na lokalnim izborima 2013. sudjelovalo ukupno 56.558 kandidatkinja i kandidata od čega 15.973 ili **28,2% žena** i 40.585 ili 71,8% muškaraca. Izabrano je 9.683 kandidatkinja i kandidata od čega 1711 ili **17,7% žena** i 7972 ili 82,3% muškaraca.

Grafikon 4: Kandidovani/e i izabrani/e

Izvor: <http://www.prs.hr/>

Konačni podaci pokazuju porazne rezultate zastupljenosti žena u predstavničkim i izvršnim tijelima jedinice lokalne i područne (regionalne) vlasti nakon provedenih lokalnih izbora 2013. Općenito se može ustvrditi da se **bilježe neznatni pomaci u vidu veće zastupljenosti žena u području političke participacije na razini lokalne samouprave, dok je na razini područne (regionalne) samouprave prisutan čak blagi negativan trend smanjenja udjela žena u predstavničkim i izvršnim tijelima** (ako izuzmemo zamjenice župana/ica čiji postotak je porastao).

Ono na što također treba ukazati je činjenica da je udio izabranih žena znatno manji od udjela žena kandidiranih za neku od pozicija u predstavničkim i izvršnim tijelima jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave. To možemo okarakterizirati kao zabrinjavajući podatak koji može ukazivati na nedovoljnu osnaženost žena za preuzimanje uloga u političkoj participaciji na razini područne (regionalne) samouprave. Pored toga, primjetan je znatno manji udio žena među općinskim načelnicima/ama i gradonačelnicima/ama u odnosu na njihove zamjenike/ce gdje ih je prisutno više, što je još jedan pokazatelj koji ide u prilog zaključku da su za žene (kao i u nekim drugim područjima javnog života te rada i zapošljavanja) rezervirani niži položaji u hijerarhijskoj ljestvici političkog odlučivanja, dok one najviše pozicije i dalje velikom većinom drže muškarci.

1.3. Predsjednički izbori u Republici Hrvatskoj

Izbori za predsjednika su se u Hrvatskoj održali od 18. decembra 2014. do 11. januara 2015. Prvi krug je održan 18. decembra, te s obzirom da nijedan od kandidata nije osvojio 50% glasova nužnih za pobjedu, dva kandidata s najvećim brojem glasova - Ivo Josipović i Kolinda Grabar-Kitarović, - natjecala se u drugom krugu. Na njemu je tijesnom većinom pobijedila Kolinda Grabar-Kitarović, što je prvi slučaj da je predsjednik - i kandidat sa prednošću iz prvog kruga poražen, odnosno da je **pobijedila žena**.

1.4. Izbori za Evropski parlament

Izbori za Evropski parlament 2014. izbori su za predstavnike Hrvatske u evropskom parlamentu, održani su 25. maja 2014. godine. **45%** izabranih su bile žene.

2. Republika Srbija

'Sama činjenica da Srbija ima samo jednu predsjednicu političke stranke, koja nije parlamentarna, kao i jednu zamjenicu predsjednika stranke dovoljno govori.'

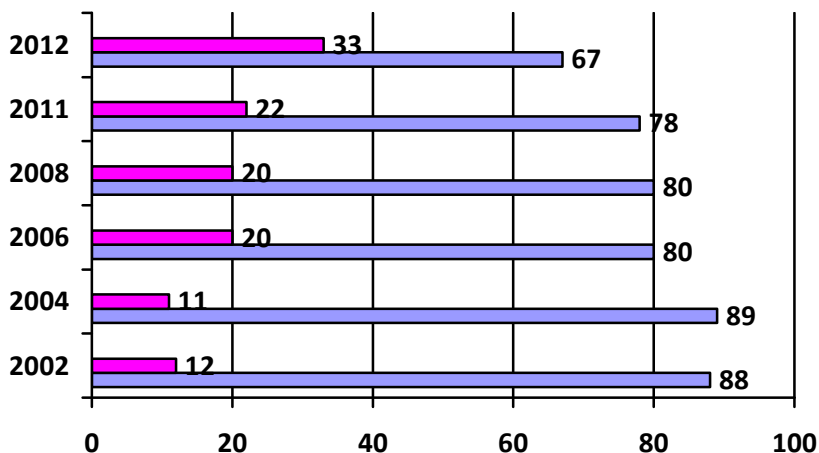
Ženska parlamentarna mreža Srbije

Do prije dvadeset i pet godina žene Srbije i Jugoslavije su imale bolji društveni položaj nego žene u mnogim razvijenim zemljama. Međutim, tokom protekle dvije decenije došlo je do apsolutnog pogoršanja položaja najvećeg broja žena, što je dovelo do opadanja njihovog životnog standarda i sistematskog istiskivanja iz javnog, posebno političkog života.

2.1. Parlamentarni izbori

Ukupno 250 članova jednodomne skupštine se bira za četvorogodišnji mandat, u skladu sa proporcionalnim izbornim sistemom zatvorenih lista unutar jedne izborne jedinice koja obuhvata područje cijele zemlje. Mandati se raspoređuju među listama kandidata koje su osvojile više od pet procenata glasova. Liste na kojima su zastupljene nacionalne manjine oslobođene su uslova dostizanja praga od pet procenata.

Iako su žene kroz historiju Srbije bile aktivne učesnice svih društvenih i političkih promjena, broj imenovanih i izabranih žena u parlamentu i drugim organima vlasti je nesrazmjern njihovom broju u ukupnoj populaciji. Na prvim višestranačkim izborima 1990., među poslanicama u Skupštini bilo je samo 1.6% izabranih žena, što je bio najmanji rezultat u Evropi. Žene nisu znatno uvećale svoje prisustvo ni na narednim izborima 1992., kada ih je bilo 4.4%, a naredne 1993. izabrano je njih 6%. Poslije izbora u 1997. procenat žena u Skupštini i dalje je bio je svega 6.4%. Poslije 2000., posebno zbog velike izlaznosti žena i mladih na izbore, stekli su se uslovi za jednu potpuno novu politiku izgradnje građanskog demokratskog društva, koje bi na drugačiji način pristupalo unapređenju i zaštiti ljudskih prava i jednakih mogućnosti svih građanki i građana.

Grafikon 5: Zastupljenost muškaraca i žena na poslaničkim mjestima u sazivima NSRS 2002-2012. (roza boja-žene/ plava boja – muškarci) Izvor: <http://www.kcdamad.org/wp-content/uploads/2014/03/Vodic-Zene-Finalni.pdf>

Poslije vanrednih izbora 2003., zastupljenost žena neznatno se povećala na 12.4%, a kada su, na lokalnim izborima u 2004., prvi put primijenjene odredbe novog zakona o lokalnoj samoupravi, koji predviđa kvote od 30% za manje zastupljen spol na izbornim listama, broj žena u lokalnim skupštinama vidljivo se povećao. Poslije toga, iste odredbe primijenjene su i na parlamentarnim izborima, pa je poslije izbora 2007. u Skupštini bilo 20.4% žena, a poslije izbora 2008., bilo ih je 21.6%. U periodu od 2003. dvije žene su bile i na čelu Narodne skupštine.

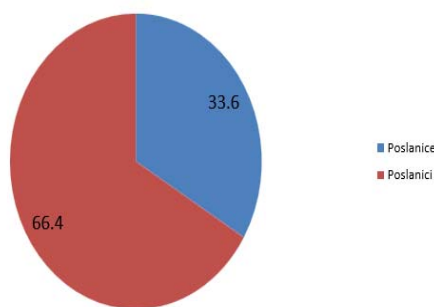
Krajem aprila 2011. usvojen je amandman predloga Zakona o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika, kojim se propisuje **da se na svakom trećem mestu na izornoj listi mora naći manje zastupljen spol**, a podršku ovom amandmanu dale su mnoge predstavnice političkih stranaka, NVO i uticajni pojedinci i na taj način doprinijeli da amandman bude usvojen.

2.1.1. Parlamentarni izbori 2012 – rezultati

Narodnoj Skupštini Republike Srbije, nakon izbora 2012. godine ima 33.3% žena, što Srbiju svrstava na 25. mjesto na svjetskoj listi. Ovo je zavidan rezultat tim više što je tek u prethodnom mandatu bilo manje od 30% žena, iako su kvote već bile primjenjene i predviđene izbornim zakonodavstvom. Mnogo je manje žena među imenovanim i postavljenim licima (ministarskim pozicijama, gradskim i opštinskim vijećima). Ovo ukazuje na to da je primjena kvota potrebna, ali i efikasna, a sa druge strane da žene i dalje nisu ravnopravne sa muškarcima. Isto tako da kvote u obliku u kojem danas postoje nisu dovoljne.

U posljednjem, devetom sazivu NSRS nalaze se 84 poslanice, što čini udio žena među poslanicima od 33,6% i čini da se u ovom aspektu Srbija pozicionira visoko u regionu pa i više od mnogih članica EU⁴.

⁴ Žene u parlamentu – samo kvota ili stvari uticaj?, Otvoreni parlament, Srbija, 2014

Grafikon 6: Udio žena među poslanicima

Izvor: evidencija NSRS

Ispitivanje o ispunjenoj kvoti od 30% u aktuelnom sazivu NSRS navodi dalje pitanje da li je ova ispunjenost posljedica trenda da se unutar stranaka vodi računa o ovom pitanju ili su neke stranke više, a neke manje doprinijele ovom ukupnom rezultatu.

U NSRS postoji 15 poslaničkih grupa. Samo u jednom slučaju poslanička grupa ima predsjednicu (SPS), dok su u svim ostalim slučajevima na čelu poslaničkih grupa muškarci. Iz naredne tabele se može vidjeti da se ispunjenje standarda u pogledu kvote učešća žena kao manjinski zastupljene grupe u parlamentu, duguje činjenici da su najveće parlamentarne stranke vodile računa da u svojim poslaničkim strukturama zadovolje kvotni uslov, kao i da su neke stranke značajno premašile zakonom propisani minimum učešća žena.

Tabela: Udeo žena u poslaničkim grupama

Poslanička grupa	Udeo žena, u %
Srpska napredna stranka	35,9
Demokratska stranka	32,6
Socijalistička partija Srbije	40,0
Demokratska stranka Srbije – Vojislav Koštunica	38,1
Ujedinjeni regioni Srbije	46,7
Liberalno demokratska partija	41,7
Partija ujedinjenih penzionera Srbije	33,3
Samostalni narodni poslanici	16,7
Socijaldemokratska partija Srbije	33,3
Nova Srbija	37,5
Jedinstvena Srbija	14,3
Zajedno za Srbiju	14,3
Liga socijaldemokrata Vojvodine	20,0
Savez vojvođanskih Mađara	20,0
Srpski pokret obnove – Demohrišćanska stranka Srbije	20,0

Izvor: evidencija NSRS⁴

Podaci iz istraživanja daju više informacija o tome kakve položaje zauzimaju poslanice i poslanici u svojim strankama, kao i o tome sa kojih su položaja regrutovani među poslanice NSRS. Prema podacima iz anketnog istraživanja, koje je sproveo Otvoreni parlament, u kojem je učestvovalo 38 poslanica i 67 poslanika ukazuju da se poslanici češće nego poslanice nalaze na položajima predsjednika, podpredsjednika i članova predsjedništva u svojim strankama, dok su poslanice češće članice glavnih i izvršnih odbora.

Tabela: Poslanice i poslanici prema aktuelnom položaju u stranci, u %

Položaj	Poslanice	Poslanici
Predsednik, podpredsednici i članovi predsedništva	20,6	46,2
Članovi GO i IO	55,9	29,2
Članovi okružnih, opštinskih i gradskih odbora	5,9	9,2
Ostalo	17,6	15,4
Ukupno	100	100

Izvor: Istraživanje o kontrolnoj ulozi NSRS, 2013.

Neravnomjerna zastupljenost poslanica u različitim odborima NSRS ukazuje na obrasce rodne segregacije koji se ispoljavaju u obliku selektivne uključenosti poslanika i poslanica u različite tematske oblasti. Poslanice su većinski zastupljene u odborima koji su usmjereni na pitanja ljudskih prava, dječje, porodične zaštite, socijalne politike, siromaštvo, zaštitu životne sredine, kulturu i informisanje, dok u odborima usmjerenim na bezbjednost, finansije, unutrašnje poslove, prostorno planiranje, infrastrukturu i saobraćaj, čine izrazitu manjinu.

Dana 29. januara 2014. godine, na prijedlog vlade, Predsednik Tomislav Nikolić je raspustio Narodnu skupštinu i raspisao prijevremene parlamentarne izbore za 16. mart. Vladajuća koalicija Srpske napredne stranke (SNS) i Socijalističke partije Srbije (SPS) opravdala je prijevremene izbore potrebom za obnavljanjem političkog mandata i dužim vremenskim okvirom za sprovođenje ekonomskih reformi i vođenjem zemlje ka pristupanju Evropskoj uniji, zbog kojeg su zvanično otvoreni pregovori 21. januara.

U skladu sa zakonski utvrđenim kvotama za manje zastupljeni spol, jedna trećina kandidata su bile žene; međutim, one su jedva bile vidljive u toku izborne kampanje, a izborni kandidati se nisu posebno bavili pitanjima žena u svojim programima

2.2. Lokalni izbori 2012

Na lokalnom nivou situacija odgovara zastupljenosti žena na nivou Republike. U prethodnim sazivima, do izbora 2012. godine bilo je u prosjeku 23.9% odbornica u lokalnim skupštinama⁵. Podaci o zastupljenosti žena na mjestima odlučivanja u Jugozapadnoj Srbiji govore, također, o nedovoljnoj zastupljenosti žena⁶. U lokalnim parlamentima u Jugozapadnoj Srbiji žena je 29,01 % među odbornicima, što je i dalje ispod 30%. Najveća zastupljenost žena je u gradu Novom Pazaru sa 34,04%, a najmanja u Novoj Varoši sa 22,22%. Važno je napomenuti da je u svim gradovima i opštinama vidan napredak u odnosu na prethodni mandat kad je bilo prosječno 17,71% žena, te da se u nekim opštinama utrostručio broj žena u lokalnom parlamentu (Tutin – od 10,81% do 32,43%), što je direktna posljedica izmena Zakona o lokalnim izborima.

⁵ Uprava za rodnu ravnopravnost, Učešće žena na mjestima odlučivanja na lokalnom nivou, april 2012. (autorica Višnja Baćanović)

⁶ Analizu je sproveo Kulturni centar DamaD u avgustu 2012 godine, nakon izbora, po metodologiji Uprave za rodnu ravnopravnost za praćenje učešća žena na mjestima odlučivanja u okviru implementacije NAPA.

Odbornici/e u lokalnom parlamentu	Ukupno	Žene	%
Sjenica	39	12	30.77
Novi Pazar	47	16	34.04
Tutin	37	12	32.43
Raška	35	9	25.71
Ivanjica	37	9	24.32
Prijepolje	61	20	29.51
Priboj	41	12	29.27
Nova Varoš	27	6	22.22
Total	324	96	29.01

Izvor: <http://www.kcdamad.org/wp-content/uploads/2014/03/Vodic-Zene-Finalni.pdf>

Veoma je malo žena, 5.26% na čelu odborničkih grupa, odnosno žene i dalje nisu prepoznate kao liderke u političkim strankama na lokalnom nivou. Samo jedna žena je na mjestu predsjednice skupštine opštine odnosno 12,5%, a ista situacija je i sa potpredsjedničkim mjestima 11,11%, što ukazuje na to da se ne primjenjuju rodne kvote za potpredsjednička mjesta u lokalnim parlamentima.

Žene uopšte nisu zastupljene na mjestima predsjednika/ca opština i gradova, a samo je jedna na mjestu zamjenika predsjednika opštine. Žena je 11.27% u opštinskim i gradskim vijećima. U čak 3 opština nema ni jedne žene u vijeću.

Gradsko/Opštinsko veće	Ukupno	Žene	%
Sjenica	11	0	0
Novi Pazar	9	0	0
Tutin	9	0	0
Raška	11	1	9,09
Ivanjica	9	1	11,11
Prijepolje	6	0	0
Priboj	9	0	0
Nova Varoš	13	2	15,38
Total	77	4	5,19

Izvor: <http://www.kcdamad.org/wp-content/uploads/2014/03/Vodic-Zene-Finalni.pdf>

Zastupljenost u savjetima mjesnih zajednica je alarmantno niska 3,49%, a na poziciji predsjednika savjeta MZ nalazi se 153 muškarca, i samo 1 (jedna) žena.

2.3. Predsjednički izbori

Predsjednik Republike Srbije je dio izvršne vlasti u Srbiji. Bira se na neposrednim izborima od strane građana Srbije sa izbornim pravom. Trenutni predsjednik Republike Srbije je Tomislav Nikolić. U Saveznoj Republici Jugoslaviji, kao i u neovisnoj Srbiji, funkciju predsjednika su obnašali muškarci. U dva navrata predjednice Narodne skupštine Nataša Mičić (2002.-2004.) i Slavica Đukić-Dejanović (2012.) su obnašale ovu dužnost do raspisivanja izbora.

3. Republika Crna Gora

Crnogorska Skupština ima samo 16% poslanica, što predstavlja namanju zastupljenost žena u parlamentu u regionu. Slična je situacija i u crnogorskoj Vladi u kojoj su samo tri žene, a u lokalnim parlamentima je tek 14% žena.

3.1. Parlamentarni izbori

Kao rezultat vertikalne i horizontalne podjele u politici, koja je prouzrokovana dominacijom stereotipa kojima se opravdava manja zastupljenost žena u politici, žene su značajno manje od muškaraca prisutne na predstavničkim mjestima u procesima odlučivanja. Trenutni saziv Skupštine predstavlja rekord (iako se sam po sebi može okarakterisati kao jako nizak) kad je riječ o zastupljenosti žena u posljednjih 20 godina. Nakon izbora 1992. u crnogorski parlament je ušlo 8.2% žena. Nakon izbora 1996. zastupljenost žena u Skupštini Crne Gore neznatno se povećala, da bi nakon izbora 1998. godine pala na 5.1%. Izbori održani 2001. godine donose više nego stoprocentno povećanje, iako se procenat žena od 10.4% može okarakterisati kao izuzetno nizak. Saziv Skupštine iz 2002. godine pamti povećanje zastupljenosti žena na 13.3% , da bi se već u sljedećem sazivu od 2006. godine taj procenat smanjio na 11.1%.

SAZIV	Žene %
Saziv 1992-96.	8.2
Saziv 1996-98.	8.4
Saziv 1998-2001	5.1
Saziv 2001-02.	10.4
Saziv 2002-06.	13.3
Saziv 2006-09.	11.1
Saziv 2009-12.	13.6
Saziv 2012.-	16.0

Zastupljenost žena u sazivima Skupštine Crne Gore

Izvor: <http://www.prs.hr/attachments/article/752/Socio-ekonomski%20polo%C5%BEaj%20%C5%BEena%20u%20Crnoj%20Gori.pdf>

Od 15 radnih tijela Skupštine (14 Odbora i jedne Komisije) žene nisu zastupljene u radu 4 radna tijela: Odbora za bezbjednost i odbranu, Odbora za ekonomiju, finansije i budžet, Odbora za antikorupciju i Komisije za praćenje i kontrolu postupka privatizacije.

Dalje, u Zakonodavnom odboru, Odboru za zdravstvo, rad i socijalno staranje, Ustavnom odboru, Odboru za međunarodne odnose i iseljenike, Odboru za evropske integracije i Odboru za turizam, poljoprivredu, ekologiju i prostorno planiranje učešće žena je manje od 16%, što predstavlja udio žena u Skupštini.

Grafikon 7: Udjeli žena i muškaraca u radnim tijelima u Skupštini

Izvor: Socio-ekonomski položaj žena u Crnoj Gori

<http://www.prs.hr/attachments/article/752/Socio-ekonomski%20polo%C5%BEaj%20%C5%BEena%20u%20Crnoj%20Gori.pdf>

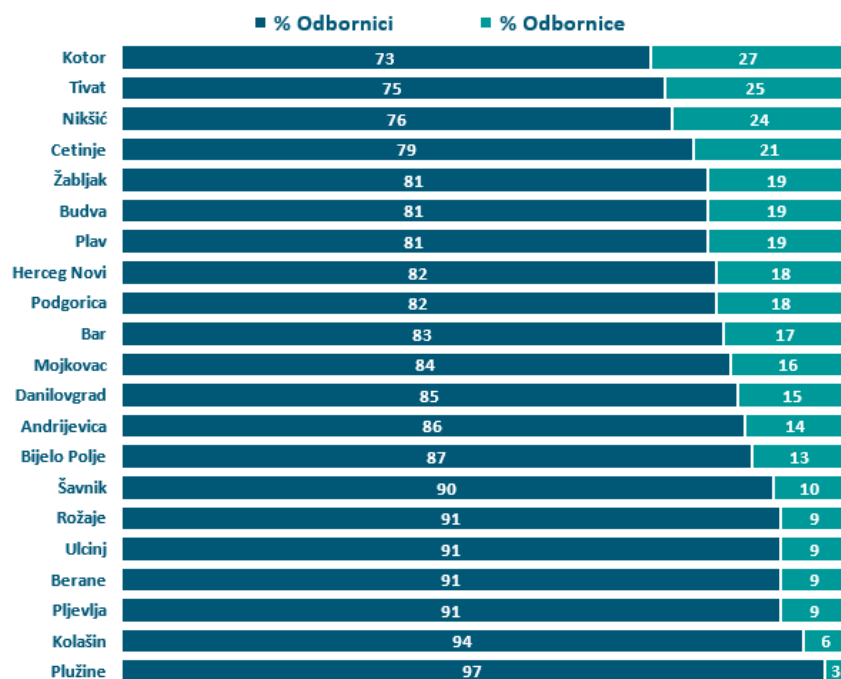
Djelovanje žena u parlamentima odlikuje nedostatak zajedničke platforme odnosno djelovanje po nalogima i u okviru politika i odluka stranaka ili poslaničkih grupa. Žene same ostaju „slijepe“ za rodne posljedice odluka koje njihove stranke donose u parlamentima – ova teza je nedavno više puta potvrđena i u crnogorskoj parlamentarnoj praksi.

Istraživanje „Žene u politici“ koje je sprovedeno za potrebe UNDP-a pokazuje da, kada se posmatraju konkretni političari i političarke u Crnoj Gori, dolazi se do zaključka da žene u politici imaju problem sa nedovoljno visokom poznatošću. One su prije svega prisutne u Skupštini Crne Gore i svega ih je nekoliko na izvršnim funkcijama koje omogućavaju čestu prisutnost u medijima, fokusiranost na određene oblasti i probleme crnogorskog društva. Upravo zbog toga kada se uporede muškarci i žene na političkoj sceni generalno, jasno se vidi uticaj „staklenog plafona“ kao oblika vertikalne segregacije koji onemogućava ženama prohodnost na najodgovornije izvršne funkcije u zemlji a samim tim veću poznatost kod građana i moć u političkom životu Crne Gore.

Funkciju predsjednika i potpredsjednika Vlade Crne Gore obavljaju muškarci. U ukupno 17 ministarstava, funkciju ministarke obavljaju samo tri žene (Ministarstvo odbrane i Ministarstvo nauke, i jedna ministarka bez portfelja). Zastupljenost žena značajno raste na pomoćničkim mjestima.

3.2. Lokalni izbori

Kada se posmatraju lokalne samouprave, u prosjeku učešće žena u lokalnim skupštinama je niže od učešća u Skupštini Crne Gore i iznosi 15%. Učešće žena u lokalnim samoupravama je ispod prosjeka i u Bijelom Polju, Šavniku, Rožajima, Danilovgradu, Ulcinju, Beranama, Pljevljima, Kolašinu, Plužinama i Andrijevici. Među opštinama u kojima je učešće žena ispod prosjeka dominiraju opštine sa sjevera Crne Gore. Najveće učešće žena u lokalnim parlamentima je registrovano u Kotoru, Tivtu i Nikšiću (svako četvrto mjesto pripada ženi).

Grafikon 8: Udjeli žena i muškaraca među odbornicima u lokalnim skupštinama

Izvor: Socio-ekonomski položaj žena u Crnoj gori

<http://www.prs.hr/attachments/article/752/Socio-ekonomski%20polo%C5%BEaj%20%C5%BEena%20u%20Crnoj%20Gori.pdf>

3.3. Programi političkih stranaka u Crnoj Gori

Sa ciljem povećanja zastupljenosti žena u predstavničkim organima izvršene su odgovarajuće izmjene izbornog zakonodavstva Crne Gore 2011. godine. Zakonom o izboru odbornika i poslanika je predviđeno da svaka izborna lista mora sadržati najmanje 30% kandidata manje zastupljenog pola, dok nisu predviđeni neki dodatni uslovi koji se tiču redoslijeda kandidata na izbornoj listi.

	Demokratska partija socijalista (DPS)	Socijaldemokratska partija (SDP)	Socijalistička narodna partija (SNP)	Nova srpska demokratija (NOVA)	Pokret za promjene (PzP)
Rodna ravnopravnost u aktima stranke	Statut stranke kao jedan od osnovnih principa partije navodi afirmaciju rodne ravnopravnosti i predviđa adekvatnu rodnu zastupljenost u organima stranke	U odjeljku Programa koji se tiče ljudskih prava, ističe se da je položaj žena u društvu i dalje neravnan u mnogim oblastima života i rada zbog čega se SDP mora 'još snažnije angažovati na unaprijeđenju svijesti o značaju rodne ravnopravnosti, naročito na stvaranju realnih uslova za puno uključivanje žena u političke i procese odlučivanja'.	Statut stranke kao jedan od osnovnih principa SNP-a navodi zaštitu i unaprijeđenje uloge porodice u društvu i afirmaciju rodne ravnopravnosti. Program u delu 'Rodna ravnopravnost, društvena sigurnost' ističe da se SNP zalaže za ravnomjerno učešće žena na najvažnijim mjestima donošenja važnih političkih i ekonomskih odluka.	Program stranke, u dijelu 'Porodica' navodi borbu NOVE za potpunu emancipaciju žena, zaštitu i dostojanstvo majke, protiv nasilja u porodici i suzbijanje maloljetničke delikvencije.	Program stranke navodi da očuvanje i naglašavanje ravnopravnosti polova predstavlja stalni politički zadatak PzP-a. PzP se zalaže da se ovo pravo i princip poštuju i manifestuju svakodnevno, i na različitim nivoima: u porodici, na radnom mjestu, u javnom i društvenom životu.
Struktura najviših organa stranke	Glavni odbor : 27% žena Predsjedništvo : 19% žena Izvršni odbor : 14% žena	Glavni odbor : 16% Predsjedništvo : 18.7%	Glavni odbor : 24% Izvršni odbor Glavnog odbora : 32%.	Predsjedništvo u proširenom sastavu : 11% Glavni odbor : 11%	Predsjedništvo : 12.5% Glavni odbor : 20%.
Procenat žena u Parlamentu CG	19% žena	11% žena	19% žena	Nema žena	Nema žena
Ženske grupe u okviru stranke	Ženska alijansa Demokratske partije socijalista (ŽAD)	Forum žena	Organizacija žena	Forum žena	Mreža žena
Kvote prilikom kreiranja izbornih lista	Samo u pogledu strukture organa stranke, ali ne i za izborne liste	Ne postoje	Samo u pogledu strukture organa stranke, ali ne i za izborne liste	Ne postoje	Ne postoje
Korišćenje rodno senzitivnog jezika u aktima stranke	Statut stranke je pisan rodno senzitivnim jezikom	Statut stranke je pisan rodno senzitivnim jezikom	Statut stranke je pisan rodno senzitivnim jezikom	Akti stranke nisu pisani rodno senzitivnim jezikom	Statut stranke je pisan rodno senzitivnim jezikom

Izvor: *Žene u politici*

<http://www.undp.org/content/dam/montenegro/docs/publications/si/Gender/Zene%20u%20politici.pdf>

Ženska organizacija u nekom obliku postoji u svim parlamentarnim strankama. Ipak, većina sagovornika iz drugih oblasti (mediji, NVO) ocjenjuje da ove organizacije postoje samo formalno, bez aktivnog djelovanja i samim tim bez uticaja na rad stranke. U skladu sa djelovanjem je i njihova poznatost široj javnosti. Naime, one su medijski gotovo neprimjetne.

3.4. Predsjednički izbori

Svaki predsjednik ima mandat od 5 godina. Svaki predsjednik može da ima maksimalno dva mandata. Predsjednik se bira na neposrednim izborima i tajnim glasanjem. Dosad su svi predsjednici Crne Gore od njene neovisnosti bili muškarci.

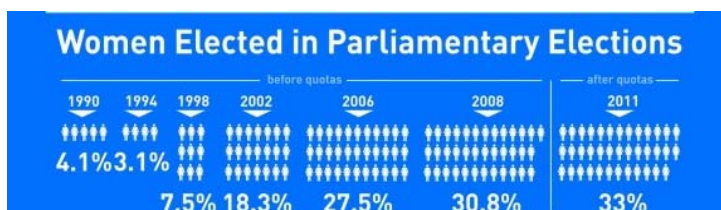
4. Republika Makedonija

Sa 33,1 % žena u republičkom Saboru, Makedonija je u samom vrhu regije prema zastupljenosti žena u parlamentu.

4.1. Parlamentarni izbori

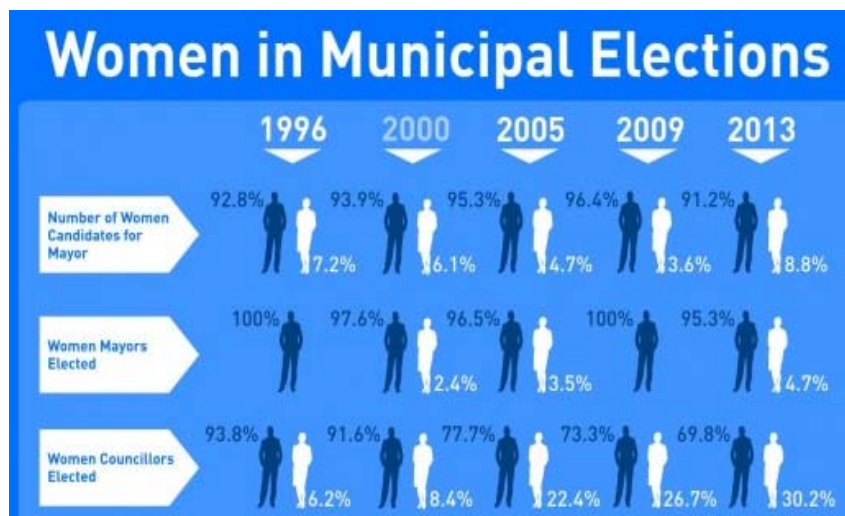
Na prvim post-tranzicijskim opštim izborima 1990., pet žena (4%) su izabrane u parlament (od 120 predstavnika). Ovo su bile godine kada su svi učili o demokratiji, tako da u ovim okolnostima gotovo niko nije postavljao pitanje o zastupljenosti žena u parlamentu. Na drugim parlamentarnim izborima 1994., samo četiri žene su dobile svoje mjesto u parlamentu. Sa ovih 3%, Makedonija je bila na dnu evropske liste po pitanju ženske participacije u politici.

Prve stvarne promjene u participaciji žena u Parlamentu su se desile nakon izbora 2002. Procenat ženskih zastupnika je porastao sa 7,5% (1998.) na 17,5%. **Nakon izbora 2008. ovaj procenat je porastao na 32,5%, a danas je 33,1%.** Povećanom učešću žena u politici su doprinijele brojne kampanje nevladinih organizacija koje se bave pitanjima žena i koje su svojim angažmanom osigurale dopunu zakona o najmanje 30% žena na izbornim listama.

Izvor: <http://women.uclq.org/2013/06/women-in-politics.html>

4.2. Lokalni izbori

Izvor: <http://women.uclq.org/2013/06/women-in-politics.html>

Većina političkih stranaka ima stranačka udruženja žena, gdje su obično žene po defaultu, samim članstvom u stranci istovremeno i članice spomenutih grupa. Dalje se hijerarhijski ova tijela granaju na niže odjele ili klubove, koji i nisu veoma aktivni. Njihovi programi rada su najčešće dio integrativnog programa rada stranke, a u rijetkim slučajevima posjeduju i dodatne programske aktivnosti.

U 2011. kancelarija Ombudsmana je sprovela istraživanje o spolnoj zastupljenosti i nivou obrazovanja zaposlenika/ca u 628 lokalnih i državnih institucija. Rezultati su pokazali da skoro 54% zaposlenih u javnoj administraciji čine muškarci. Iako veći procenat žena ima više obrazovanje od muškaraca, one su samo na 39% upravnih pozicija, za razliku od 61% muškaraca.

4.3. Predsjednički izbori

Građani na predsjedničkim izborima biraju predsjednika države, a tu je funkciju od 1991. do danas uvijek obnašao muškarac.

5. Bosna i Hercegovina

5.1. Zastupljenost žena u političkom životu od 1990.

Početakom 90-ih godina u Bosni i Hercegovini se održavaju prvi višestranački izbori na kojima preovladava podjela po nacionalnoj osnovi kroz nacionalne stranke i partije. U takvoj nacionalnoj političkoj atmosferi procenat žena u političkom životu je bio zanemarljiv. Nakon izbora 1990. godine, žene su zauzele vrlo mali broj mjesta na svim nivoima vlasti – u Parlamentu Bosne i Hercegovine od ukupno 240 mjesta žene su zauzele samo sedam mjesta (2,92%), a na lokalnom nivou su od 6.299 mjesta zauzele svega 315 mjesta (5%)⁷

Nakon rata, zbog egzistencijalnih problema i nastojanja da biološki prežive, žene nisu ni imale vremena za politički angažman. Iz ovog razloga ni 1996. godine, na prvim poslijeratnim izborima na državnom nivou, nije značajno promijenjena zastupljenost žena. Tako je u Predstavničkom domu Parlamenta BiH od 42 zastupnička mjesta jedno mjesto dobila žena (2,38%), u Predstavničkom domu Parlamenta FBiH je ženama pripalo sedam od mogućih 140 mjesta (5%), a u Parlamentu Republike Srpske žene su zauzele šest mjesta od mogućih 106 (1,89%)⁸. Slična situacija se desila i na lokalnim izborima 1997. godine kada je zastupljenost žena u općinama FBiH bila 6,15%, a u Republici Srpskoj 2,4%.⁹

---

⁷ Bakšić-Muftić, J., Ler-Sofronić, N., Gradašćević-Sijerčić, J., Fetahagić, M. (2003). Socio - Economic Status of Women in Bosnia and Herzegovina: Analysis of the results of star pilot research done in 2002. Sarajevo: Jež, str. 52

⁸ Ibidem

⁹ Ibidem

Ženska kvota je u BiH prvi put uvedena nakon lokalnih izbora 1997. godine od strane OSCE-ove Privremene izborne komisije što je značilo da svaka politička partija mora na izborne liste staviti najmanje tri žene i to među prvih deset kandidata. Tako se na sljedećim izborima 1998. godine situacija znatno promijenila u korist veće zastupljenosti žena pa su u Predstavničkom domu Parlamenta BiH žene dobile 26% mjesta, u Predstavničkom domu FBiH 15% mjesta, u Narodnoj skupštini RS 22,8% mjesta, a na kantonalnim nivoima 18,46% mjesta.¹⁰ Na Izborima održanim 2000. godine uvodi se model otvorenih lista što ponovo umanjuje šanse žena da dobiju podršku tradicionalistički orijentisane bosanskohercegovačke sredine. Ipak, žene uspijevaju opstati na političkoj sceni sa dva mjesta u Predstavničkom domu Parlamenta BiH (4,76%), 24 mjesta u Predstavničkom domu FBiH (17,4%) te 14 mjesta u Narodnoj skupštini RS (14,86%).

Prema rezultatima Općih izbora iz 2010. godine, u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH od 42 člana bilo je devet zastupnica, a u Domu naroda od 15 članova bile su dvije žene (13,3%). Samo je jedna žena (5,8%) imenovana za ministricu u Vladi Federacije BiH od 17 ministarskih pozicija. Predstavnički Dom Federalnog parlamenta se sastojao od 98 zastupnika/ca, od kojih su 22 žene (22,4%), a u Domu naroda je bilo 14 žena (24,1%) od ukupno 58 mjesta. Pozitivni primjeri u pomenutom mandatu su imenovanje pet žena (31%) u Vladi Republike Srpske, te imenovanje prve žene na poziciju premijerke Republike Srpske u martu 2013. godine. U Narodnoj skupštini RS se nalazilo 18 (21,7%) zastupnica od ukupno 83 mjesta.

U periodu od 2002. do 2012. godine, ni na općim ni na lokalnim izborima nije zabilježen značajan porast udjela žena na ovjerenim kandidatskim listama. Taj udio se kretao između 35% i maksimalnih 36,82% 2010. godine, kada je zabilježen maksimalan udio žena na izbornim listama. Izbor žena na općim i lokalnim izborima u BiH bio je u konstantnom opadanju u periodu od 2002. do 2008. godine kada je udio izabranih žena pao sa 20,15% na 14,9% od ukupnog broja svih izabranih kandidata/kinja. Na Općim izborima 2010. godine ovaj udio je porastao na 17,37%, da bi se na Lokalnim izborima 2012. godine ponovno smanjio na 16,19% izabranih žena.

5.2. Zastupljenost žena u političkom životu danas

Nakon što je u Bosni i Hercegovini u toku 2013. godine učinjen veliki korak naprijed u pogledu harmonizacije sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH, usvajanjem Zakona o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine koji se odnosi na odredbe koje regulišu rad tijela za provođenje izbora, kao i odredbe koje regulišu certifikaciju i predlaganje kandidata/kinja za izbore koje su izmijenjene u smislu uvođenja nužnosti postojanja 40% predstavnika/ca manje zastupljenog spola, te u pogledu položaja žena na kandidatskim listama gdje je omjer sa 30% povećan na 40%, tako da sada glasi „ravnopravna zastupljenost spolova postoji u slučaju kada je jedan od spolova zastupljen s najmanje 40% od ukupnog broja kandidata na listi“, u toku 2014. godine je po prvi put došlo do prilike za implementaciju ovog Zakona, i to na Općim izborima koji su se održali u oktobru 2014. godine.

---

¹⁰ Ibidem

Kada je u pitanju pozicioniranost žena na kandidatskim listama za Opće izbore 2014. godine, ona je rezultat organizovanih aktivnosti civilnog sektora u kontekstu unapređenja društveno-ekonomskog položaja žena u bh. društvu. Pored toga, u predizbornom ciklusu se izdvajala aktivna promocija uloge žena u politici, ali ne od strane političkih subjekata nego od strane civilnog sektora.

Kada su u pitanju same liste, izdvajaju se tri najveća problema: (1) za žene su rezervisana uglavnom druga mjesta na listama, (2) u odnosu na muškarce, nesrazmjerno je mali broj žena nositeljica stranačkih listi, i (3) muškarci dominiraju na čelu kompenzacijskih listi.

5.2.1. Predsjedništvo BiH

Za Predsjedništvo BiH se kandidovalo 17 kandidata/kinja, od toga samo jedna žena i to za srpskog člana/icu Predsjedništva, koja nije izabrana. To ipak ne iznenađuje, obzirom na dosadašnju strukturu ovog predstavničkog tijela. Tako Bosna i Hercegovina, od sticanja nezavisnosti, odnosno od prvih Općih izbora 1996. godine pa do danas, u strukturi svog Predsjedništva nikada nije imala niti jednu ženu, a broj kandidatkinja za ovaj saziv je uvijek bio na granicama minimuma.

5.2.2. Opći izbori 2014

Na Općim izborima 2014. godine izabrano je ukupno 19,90% žena na svim nivoima vlasti. Uprkos različitim nastojanjima da se zastupljenost žena u vlasti poveća, ni ove godine nismo dostigli rekordni udio žena od 20,15% iz 2002. godine, a 40% se i dalje čini nedostižnim.

Rezultati izbora 2014:

Predstavnički dom Parlamentarne Skupštine BiH							
Kandidati/kinje	Žene	%	Izabrane žene	%	Kandidatske liste	Žena – nositeljica liste	%
747	306	40,96%	10	23,81%	123	13	10,57%
Parlament Federacije BiH							
Kandidati/kinje	Žene	%	Izabrane žene	%	Kandidatske liste	Žena – nositeljica liste	%
1337	583	43,60%	21	21,43%	187	30	16,04%
Narodna Skupština RS							
Izabrane žene	Procenat						
13	15,66%						

Kad je riječ o skupštinama kantona prednjači Zapadno-hercegovački kanton (30,43%) dok je najmanje učešće žena u Livanjskom kantonu (4,6%).

	1990	1996	1998	2000	2002	2006	2010	2014
PSBIH	2,92	2,38 %	30, 2 %	7,1 %	14,3 %	11,9 %	19,4 %	24,0%
PFBIH	-	5 %	15 %	17,1 %	21,4 %	25,5 %	17,3 %	21,0%
NSRS	-	2,4 %	22,8 %	18,1 %	16,9 %	23,0 %	20,5%	16,0%

Podaci o izabranim ženama u najvišim zakonodavnim tijelima u BiH

5.2.2. Žene u programskim dokumentima parlamentarnih stranaka

Analiza programskih dokumenata parlamentarnih stranaka u Bosni i Hercegovini iz rodne perspektive pod nazivom U potrazi za izgubljenim vremenom: Priča o ravnopravnosti spolova kroz prizmu stranačkih dokumenata¹¹ pokazuje da je za žene rezervirano samo figurativno mjesto u temeljnim aktima najvećih političkih partija u BiH. Ova spoznaja dobiva na težini zbog činjenice da su političke stranke u BiH preuzele većinu moći u Bosni i Hercegovini, s obzirom na to da odluke o najvažnijim političkim pitanjima donose stranački lideri, a ne za to određena državna/entitetska tijela, parlamenti i ministarstva.

Tako u Statutu i Političkom programu stranke sa najviše osvojenih mandata na Općim izborima 2014. godine (110 osvojenih mandata, od čega je njih 17 pripalo ženama), Stranke demokratske akcije (SDA), jasno su definisane populacije koje zaslužuju posebnu pažnju – autorica ove analize ističe da su kao zaštićene kategorije u ovim dokumentima navedeni Bošnjaci u Sandžaku, mladi pa čak i vjerske zajednice, ali ne i žene. Ukoliko se žene i spominju u dokumentima pomenute političke partije, to je isključivo u kontekstu Asocijacije žena ove stranke, koja nema nikakvu stvarnu moć odlučivanja, ili u kontekstu porodice i odgoja, pa se u programskoj cjelini 10. navodi da će se insistirati na „zaštiti žene – majke“.

HDZ BiH je jedina politička partija koja na svojoj zvaničnoj internet stranici ima i programske dokumente koji se izričito tiču žena i ženskih ljudskih prava, a to su Brošura, Povelja i Pravilnik Zajednice žena HDZ-a BiH. Ipak, kao i u prethodnom primjeru, u nosećem dokumentu ove stranke Statut Programska deklaracija, žene se rijetko spominju, a kada se i spominju, onda je to u kontekstu jednog od organa stranke pod nazivom Zajednica žena, ili terminima „majka“, „materinstvo“, „porodiljske nadoknade“, „potpora pronatalitetnoj populacijskoj politici“ i slično. U Povelji Zajednica

¹¹ Dženana Alađuz: U potrazi za izgubljenim vremenom: Priča o ravnopravnosti spolova kroz prizmu stranačkih dokumenata (Analiza programskih dokumenata parlamentarnih stranaka u Bosni i Hercegovini iz rodne perspektive), Udruženje INFOHOUSE, 2015. Dostupno na: <http://zenskamreza.ba/u-potrasi-za-izgubljenimvremenom-prica-o-ravnopravnosti-spolova-kroz-prizmu-stranackih-dokumenata/>

žena, akcentat je stavljen na ženska ljudska prava i potrebe žena, a ne samo na njene reproduktivne obaveze.

Za razliku od pomenute dvije partije, strateški dokumenti SBB – Fahrudin Radončić ne stavljaju ženu isključivo u kontekst materinstva i porodice. U ovim dokumentima, žena je kategorija kojoj treba zaštita, poticaj i posebna skrb. Koncept rodne ravnopravnosti se uopće ne koristi, a ravnopravnost spolova je spomenuta samo kao integralni dio naziva državne Agencije za ravnopravnost spolova. S druge strane, na prvim stranama dokumenta Politička pozicija, ciljevi i načela, istaknuto mjesto zauzimaju ljudska prava, slobode žene, rodna ravnopravnost i „građanke“.

U Manifestu DF – Željko Komšić, ni na jednoj od 10 stranica nije upotrebljena imenica žena (kao niti njene izvedenice), niti termini rodna ravnopravnost i/ili ravnopravnost (jednakopravnost) spolova. Autorica analize naglašava da Statut ove političke partije donosi pozitivno iznenađenje u kontekstu rodno osjetljivog jezika u članu 10 u kojem stoji: „Izrazi koji se u ovome Statutu koriste u muškom prirodnom rodu, podrazumijevaju ili obuhvataju i iste takve izraze za osobe ženskoga roda“.

SDP-ov Manifest prepoznaje ženu kao vrijednosnu kategoriju u poglavljima Politika rada i socijalna politika, kroz odredbe o materinskoj zaštiti i porodijskim naknadama, te u kontekstu zapošljavanja žena starijih od 40 godina i žena sa sela. U Manifestu nisu zastupljeni koncepti rodne ravnopravnosti/jednakopravnosti i/ili ravnopravnosti spolova. U Statutu je dat prostor za razmatranje rodne jednakopravnosti u više članova.

SNSD – Milorad Dodik u svom Političkom programu izlaže historijski presjek ideja vodilja stranke, odaje priznanje pojedincima poput Vase Pelagića, spominje svijet nakon terorističkog napada 11. septembra, odvojenost crkve od države, porodicu kao osnovnu ćeliju društva, druge ranjive populacije poput osoba sa invaliditetom, ali žene niti jednom riječju, dok je rodno osjetljivi jezik totalna nepoznanica u ovom dokumentu. U Statutu ove političke partije se žena spominje nekoliko puta, dok se rodna ravnopravnost i ravnopravnost spola uopće se ne spominju.

Programskom deklaracijom HDZ 1990 se na samom početku ističe da se stranka protivi svim oblicima diskriminacije, uključujući i onu zasnovanu na spolu, ali kako autorica analize i ističe – tu se sve završava, uz činjenicu da ovim dokumentom dominira rodno nesenzibilan jezik. U ovom dokumentu, žena je u funkciji obitelji/ povećanja nataliteta, time i revitalizacije Hrvata, a potom je jednako vrednovana kao i muškarac. Statut HDZ 1990 upućuje na postojanje politike jednakih šansi za dva spola. Iako se rodna i/ili spolna ravnopravnost ne spominju, u članu 9 (a) se navodi da u svim tijelima HDZ 1990 treba nastojati da najmanje 30% bude iz manje zastupljenog spola.

Zaključak

Učešće žena, tačnije veće učešće žena u politici, značajno je uticalo na promjene u javnim politikama. Iskustvo je pokazalo da uticaj žena u parlamentu u mnogome zavisi od broja žena, te se jednom od najznačajnijih promjena koje su žene uspjele da postignu smatra činjenica da su uspjele da uvedu kvote za manje zastupljen pol, kao i druge mehanizme koji obezbjeđuju reprezentativnost žena. U ovom trenutku, jedan od najznačajnijih primjera dobre prakse predstavlja francuska vlada u kojoj nakon pobjede Francois Olanda, žene čine polovinu ministarki. Uvođenje žena na polovinu ministarskih pozicija, smatra se držanjem predizbornih obećanja o većim šansama i ravnopravnosti za sve.

Osim toga, prva većinska ženska vlada je izglasana nakon izbora 2012. u Finskoj. Od 20 ministara u Vladi 12 su bile žene. Uvođenje rodne perspektive u javne politike, rodna analiza i rodno budžetiranje kao alatke ove politike, takođe su posljedice većeg učešća žena u politici (prije svega na međunarodnom nivou) i njihove kontinuirane saradnje sa civilnim sektorom i ekspertima/kinjama. Uvođenje rodne perspektive danas je treća globalna strategija (pored jednakosti u zakonu i politika jednakih mogućnosti) za postizanje rodne ravnopravnosti.

Što se tiče situacije u regiji koja je odlikovana niskom participacijom žena u političkom životu, primarna odgovornost za povećanje političke participacije žena je na političkim strankama. One se pitanjima rodne ravnopravnosti bave deklarativno i vrlo konzervativno, najčešće ograničavajući žene na njihovu reproduktivnu ulogu. Političari u medijima češće govore o ženama koristeći se stereotipnim modelima kao onih koje u većoj mjeri padaju na teret države (studentkinje, majke/porodilje), a manje kao osobe koje doprinose razvoju zemlje (preduzetnice, stručnjakinje, naučnice). Stoga je neophodno preuzeti sistemske korake s ciljem postizanja dugoročnih promjena.

<i>Država</i>	<i>Državni/lokalni nivo</i>	<i>Procenat izabranih žena</i>
<i>Hrvatska</i>	Hrvatski sabor	26 %
	Lokalni nivo	17,7 %
<i>Srbija</i>	Narodna Skupština	33 %
	Lokalni nivo	29 %
<i>Crna Gora</i>	Skupština Crne Gore	16 %
	Lokalni nivo	15 %
<i>Makedonija</i>	Sobranie (Parlamet)	34,1 %
	Lokalni nivo	30, 2 %
<i>Bosna i Hercegovina</i>	Parlamentarna Skupština BiH	24 %
	Lokalni nivo	17,1 %

Podaci o izabranim ženama u regionu

IZVORI

Hrvatska

1. <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-hr-2014.html#table01>
2. <http://www.prs.hr/attachments/article/997/Izvje%C5%A1%C4%87e%20za%202013%20-%20Istra%C5%BEivanje%20-%20Lokalni%20izbori%202013.pdf>
3. <http://vijesti.hrt.hr/209884/povecan-udio-zena-na-kandidacijskim-listama>
4. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/hrvatska-prijevremeni-izbori-8-marta>
5. <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1893ž>
6. <http://www.lokalniizbori.com/vijesti/sibenska-zupanija-zene-pobjednice-u-prvom-krugu-lokalnih-izbora/>
7. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Zene-iskljucene-iz-politickog-zivota-Vecina-stranaka-izlazi-na-izbore-s-rodno-neuravnotezenim-listama>
8. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Zene-tesko-do-vlasti-u-Hrvatskoj>
9. <http://www.glas-slavonije.hr/257901/1/Zena-je-u-Hrvatskoj-kao-i-u-vecini-zemalja-EU-a-i-dalje-premalo-tamo-gdje-se-odlucuje>
10. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Zenska-kvota-Ili-40-posto-zena-na-izbornoj-listi-ili-50-tisuca-kuna-kazne>
11. <http://zaklada.civilnodrustvo.hr/search>
12. [http://www.izbori.hr/izbori/dip_ws.nsf/0/6675E2BF17A09A69C12579CD003F5509/\\$File/Statistika_izabranih_zastupnika_po_spolu.pdf](http://www.izbori.hr/izbori/dip_ws.nsf/0/6675E2BF17A09A69C12579CD003F5509/$File/Statistika_izabranih_zastupnika_po_spolu.pdf)
13. <http://www.izbori.hr/ws/index.html>
14. <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/276068/Od-555-gradonacelnika-i-nacelnika-samo-sedam-posto-je-zena.html>
15. <http://www.tportal.hr/vijesti/predsjednicki-izbori-2014/365662/Pogledajte-koje-su-zemlje-prije-Hrvatske-izabrale-zenu-za-predsjednicu.html>

Srbija

16. <http://www.novinarska-skola.org.rs/sr/wp-content/uploads/2014/07/Koga-su-mediji-izabrali-a-sta-su-partije-nudile-2014.pdf>

17. <http://www.osce.org/sr/odihr/elections/serbia/119405?download=true>
18. <http://www.telegraf.rs/vesti/197594-lokalni-izbori-ovako-je-glasala-srbija>
19. <http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/6970-ene-i-dalje-nejednake-u-srpskom-parlamentu->
20. http://www.b92.net/info/izbori2012/zene-u-politici.php?yyyy=2012&mm=04&dd=19&nav_id=601868
21. <http://eizbori.com/>
22. <http://balkans.aljazeera.net/video/zene-u-parlamentu-srbije>
23. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.316.html:380907-Skupstina-Srbije-U-novom-sazivu-ipak-manje-zena-od-ocekivanog>
24. <http://eizbori.com/rezultati-parlamentarnih-izbora-u-srbiji-2012-cesid/>
25. http://www.academia.edu/7002890/IZBORI_I_IZBORNI_SISTEM_U_REPUBLICI_SRBII
26. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2006/0025-85550604513D.pdf>
27. <http://www.bfpe.org/tag/zenska-parlamentarna-mreza/>
28. http://www.b92.net/info/izbori2012/zene-u-politici.php?yyyy=2012&mm=04&dd=05&nav_id=597681
29. <http://eizbori.com/kategorija/izbori-srbija-2016/istrazivanja/>
30. http://www.yucom.org.rs/upload/vest_4_4/1350314594_I_Preporuke%20za%20poboljsanje%20polozaja%20zena%20i%20unapredjenje%20ravnopravnosti%20polova%202012.pdf
31. http://euintegracije.skgo.org/upload/McDocument/Doc/2014_02/rodna_19_10_13.pdf
32. <http://www.sdpsrbije.org.rs/wp-content/uploads/2012/02/bfzs1.pdf>
33. <http://www.kcdamad.org/wp-content/uploads/2014/03/Vodic-Zene-Finalni.pdf>
34. http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/Zene_u_parlamentu_Samo_kvota_il_i_stvarni_uticaj.pdf
35. <http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/5587-malo-ena-u-skuptinskim-odobrima->
36. <http://rs.n1info.com/a38704/Vesti/Kakav-je-polozej-zena-u-srpskoj-politici.html>
37. <http://www.cbs-css.org/autorske-analize/139-danijela-milic/281-rodna-ravnopravnost-u-javnoj-politici-srbije-u-svetlu-evropskih-integracija>

Crna Gora

38. <http://balkans.aljazeera.net/tema/lokalni-izbori-u-crnoj-gori-2014>
39. <http://www.dw.de/predsjedni%C4%8Dki-izbori-u-crnoj-gori/a-16725863>

40. <http://www.osce.org/me/odihr/elections/103499?download=true>
41. <http://www.osce.org/me/odihr/elections/33219?download=true>
42. <http://www.slobodnaevropa.org/content/%C5%BEene-u-politici-crna-gora-i-dalje-%C4%8Dvrsto-na-za%C4%8Delju/25416809.html>
43. <http://www.cemi.org.me/index.php/me/programi/demokratizacija-i-ljudska-prava/aktuelni-projekti/182-zene-u-politici-stranke-i-politicka-participacija>
44. <http://www.prs.hr/attachments/article/752/Socio-ekonomski%20polo%C5%BEaj%20%C5%BEena%20u%20Crnoj%20Gori.pdf>
45. <http://www.undp.org/content/dam/montenegro/docs/publications/si/Gender/Zene%20u%20Politici.pdf>
46. http://www.monitor.co.me/~monitorc/images/stories/dodaci/dodatak_1244m.pdf
47. <http://www.osce.org/me/odihr/elections/98696?download=true>
48. <http://www.delmne.ec.europa.eu/code/navigate.php?ld=2377>

Makedonija

49. http://www.ie-ei.eu/Ressources/file/memoires/2013/PAUNOVA_Thesis.pdf
50. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/makedonija-lider-po-broju-zena-u-parlamentu>
51. <http://www.iri.org/web-story/iri-hosts-forum-increase-awareness-gender-equality-macedonia>
52. <http://www.osce.org/skopje/16079?download=true>
53. <http://www.osce.org/odihr/120877?download=true>
54. http://www.europeanforum.net/country/fyr_macedonia
55. <http://www.rtvusk.ba/content/jednoglasno-raspu%C5%A1ten-parlament-makedonije>
56. <http://www.president.gov.mk/en/women-empowered.html>
57. <http://women.uclg.org/2013/06/women-in-politics.html>
58. <http://www.quotaproject.org/CS/Macedonia.pdf>
59. <http://www.politickeperspektive.org/izdanja/broj-7/01.Izborni%20sistemi%20i%20izbori%20u%20Republici%20Makedoniji.pdf>

Bosna i Hercegovina

60. http://www.rightsforall.ba/publikacije-bs/docs-bs/CEDAW_final_bos.pdf

61. <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/09/marina-bos.pdf>
62. http://www.bhas.ba/tematskibilteni/2010_OP_IZB_bh.pdf
63. <http://www.bhas.ba/tematskibilteni/2005-gender.pdf>
64. https://www.parlament.ba/sadrzaj/about/general_info/default.aspx?id=20342&langTag=bs-BA&pril=b
65. http://www.academia.edu/11394776/Politi%C4%8Dka_participacija_%C5%BEena_u_Bosni_i_Hercegovini_Analiza_u%C4%8De%C5%A1%C4%87a_%C5%BEena_na_strana%C4%8Dkim_lis_tama_i_kona%C4%8Dnih_rezultata_op%C4%87ih_izbora_2014
66. http://www.fzs.ba/god_bilteni/Lokalni%20izbori%202012.pdf
67. http://www.izbori.ba/Documents/Statistika_i_rezultati_izbora/Statistika_izbora/Izborni_pok_azatelji2002-2012.pdf
68. <http://soc.ba/stanje-na-listama-i-zastupljenost-zena-u-predizbornoj-kampanji/>
69. http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/02/Mapa_Zenska-prava_Fedra_Final-za-stampu.pdf
70. http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/02/Mapa_Politicka-participacija_Editna_Knjizni-blok_Za-stampu.pdf